

ADRIANA ZAHARIJEVIĆ, *ŽIVOT TELA.*
POLITIČKA FILOZOFIJA DŽUDIT BATLER,
 AKADEMSKA KNJIGA, NOVI SAD, 2020.

Srpski prijevod zaostavštine Hanne Arendt, vjerojatno najutjecajnije filozofkinje 20. stoljeća, objavljen je 2010. u Beogradu pod naslovom *Život duha*. Adriana Zaharijević (inače istaknuta predstavница malobrojne skupine najperspektivnijih i najkreativnijih filozofkinja na regionalnom i kontinentalnom planu), jedna od prevoditeljica *Života duha*, objavila je deset godina kasnije svoju monografiju o Judith Butler, filozofkinje koja se po utjecaju što ga je izvršila (prije svega na feminističku misao) već može mjeriti s Hannom Arendt. Naslov ove monografije asocira na naslov spomenute zaostavštine. Neka pitanje o tomu upućuje li razlika između ova dva naslova na neki supstancijalni pomak u mišljenju ili na neku bitnu razliku između ove dvije misliteljice ostane u ovoj prigodi tek naznačeno.

Opsegom impresivna (461 stranica), ova monografija rekonstruira bitne aspekte opusa Judith Butler, ali ujedno – i to je možda najveća vrijednost knjige – predstavlja pokušaj kreativnog autoričina su-mišljenja: ona ne prepričava sadržaj ključnih djela Judith Butler nego ustrajno iskušava potencijale njezine misli, smještajući ju u okvire onoga što Adriana Zaharijević imenuje političkom filozofijom. Mogući prigovor takvoj definiciji odabranog okvira sastojao bi se u uvidu da se tu zapravo radi o praktičkoj filozofiji u cjelini (u smislu koji sugerira aristotelovska odredba *praxisa* u diferenciji spram *theorije*), a ne tek u reducirano razumljenoj filozofiji politike. No, i šire od toga: autorica temelji svoju interpretaciju/rekonstrukciju/su-mišljenje na poimanju filozofije kao cjeline koja obuhvaća i teorijsku filozofiju (u prvom redu ontologiju), a ne tek discipline poput socijalne filozofije i etike, te – što je od osobite važnosti – opovrgava (i to praktički, nipošto tek deklarativno, čak i bez naglašene verbalne deklarativnosti) opravdanost svođenja filozofije na skup disciplinarno zatvorenih polja i grana, istovremeno izbjegavši (nekim postmodernističkim autorima i autoricama) toliko milu fluidnost mišljenja lišenoga obaveze na strogost, konzistentnost i konzekventnost, a ponekad čak i na elementarnu logičnost.

Moglo bi se – i to bez odviše pretjerivanja – zaključiti da je Adriana Zaharijević na paradigmatičan način pokazala kako je moguće izbjeći i (kvazi)disciplinirajuću sterilizaciju filozofijskog diskursa i iskušenje neobaveznog i proizvoljnog (pseudo)filozofiranja. Na taj je način ona dala mjerodavan doprinos obnovi dostojanstva i smisla filozofije.

Knjiga se inače sastoji od pet osnovnih poglavlja: „Ontologija i politika”, „Performativnost”, „Moć djelovanja”, „Življivi život” i „Nenasilje”, koja se granaju u ukupno 30 potpoglavlja. Adriana Zaharijević uzima u obzir tekstove nastale u razdoblju od sredine osamdesetih godina prošlog stoljeća do 2020. godine, i to prikazujući ih i interpretirajući na obuhvatan i sistematičan način. Izbjegavši iskušenje prepričavanja tekstova Judith Butler (iako joj se čini da ponekad ne radi ništa drugo doli prepričavanja, u čemu se može prepoznati sindrom pretjerane samokritičnosti), autorica je sebi postavila zadaću da se u njima iskazana misao, „to vijugavo i gusto tkanje” (str. 23), protumači tako što će se otkriti neka na prvi pogled neuočljiva ključna mjesta te otkriti i objasniti filozofijski izvori nekih njezinih ideja, koji ponekad ostaju skriveni pod talozima „izrazito jogunastog i nepristupačnog teksta” (kako autorica s pravom ocjenjuje oblik izlaganja Judith Butler). Valja naglasiti, za razliku od Judith Butler, ova je monografija napisana čitko a izlaganje je pristupačno i tzv. široj obrazovanoj publici, što je još jedna njezina vrijednost.

Jedan od najizazovnijih aspekata ove knjige sastoji se u autoričinom nastojanju da razumije kakve promjene tekst Judith Butler izaziva nad onima koji ga čitaju, koja je transformativna moć njezine misli. U tom je smislu Adriana Zaharijević provela anketu s desetak čitateljica knjige *Nevolje s rodom*, koje su pristale da s njom podijele iskustvo prvog susreta sa spomenutom knjigom (a ta su iskustva išla od paralize do ekstaze). Riječ je o jednom inovativnom i potencijalno višestruko plodonosnom pristupu istraživanju recepcije teorije i posebno filozofije. A rezultati tog istraživanja osobito su značajni danas, tridesetak godina nakon objavljivanja dotične knjige, kada se neke u međuvremenu izborne slobode iznova dovode u pitanje i kada se na planu teorije očituju sve snažnija htijenja da se dovodeći pitanje o rodu u središte pozornosti rod fundamentalno vrati u vrijeme prije *Nevolja s rodom*): „Borba za razumevanje, uz želju da se izađe iz zbrke, odnosi se i na pripuštanje dotad nemislivog u prostor mišljenja, na spremnost da me ono trajno promeni” (str. 198).

Pristupajući djelu Judith Butler (kako *Nevoljama s rodom* tako posebno i njezinoj prvoj knjizi *Subjekti želje*), autorica uspostavlja organsku vezu ontologije i filozofije jezika, uočavajući da Judith Butler, nipošto slučajno, započinje svoje ispitivanje Hegelove *Fenomenologije duha* razmatranjem Hegelova jezika, koji „već na nivou rečenične strukture prkosi gramatici i testira ontološku imaginaciju preko svih uobičajenih granica” (str. 42).

Oslobađanjem misli od jednoznačnosti i njezinim prepuštanjem samom dijalektičkom procesu promjene koje se vrše u tekstu otkrivaju se varijabilnost, upitnost i obmanjujući karakter ontologijskih danosti. Time se uplićemo u tjeskoban život mišljenja onoga što se mišljenjem teško može zahvatiti.

Pokušavajući da rekonstruira korijene mišljenja Judith Butler, Adriana Zaharijević s pravom upućuje na „pobunu na razini ontologije”: filozofija je u svom kretanju sastavljena od raznih pobuna na toj razini, pobuna koje su rezultat zapitanosti o tomu što jest, a na tom tragu Judith Butler svojim jezikom koji poziva na angažman ukazuje na to da zbiljsko ne samo što ne mora biti onakvo kakvo jest nego se ono nekim djelovanjem može pretvoriti u nešto drugo i drugačije. Ova pobuna zasniva se na zahtjevu za zbiljskom jednakošću, mogućoj ukidanjem razlike između manjinskih zbiljnosti i većinske zbiljnosti, što na planu izgradnje feminističke teorije implicira radikalnu kritiku kojom se ta teorija oslobađa zahtjeva da se konstruira jedna jedina ili postojana osnova.

Opovrgavajući tvrdnje prema kojima je filozofija isključivala ženskost posredstvom implicitnog kodiranja ženskoga kao nečega nerazumnoga što je povezano s tijelom, Adriana Zaharijević iznosi smjeli postavku prema kojoj je „telo, žena kao telo, ženskost kao materija, lišenost duše ili razuma, sastavni deo mišljenja otkako je filozofije, čak i da je reč o šifrovanju, implicaciji, skrivenosti u alegorijama” (str. 117). Slijedi zaključak da se – nasuprot aktualnom razdvajanju studija roda od filozofije – ideju roda najbolje može razumjeti ukoliko se interdisciplinarna i pluridisciplinarna znanja utemelje na ontologijskom pitanju što žena jest, što omogućuje pokušaj drugačijeg mišljenja svijeta i otvara prostor za drugačije principe. Rasuta, slučajna i složena egzistencija suprotna je statičkom mitu o neprolaznoj, nužnoj i nepromjenjivoj istini carstva nužnosti, neslobode i zahvaćenosti vlastitom biti (npr. „ljudskom prirodom” ili spolom) i upravo se tu krije razlika između ljudskog bića (obilježenoga usudom slobode) i stvari (koja jest na način nužnosti). Tako se i rod, obilježen društvenom temporalnošću, određuje kao proces postajanja u društvu, dok tijelo materijalizira raspoložive mogućnosti.

Na tim pretpostavkama, primarno posredovanima njezinom teorijom performativnosti, Judith Butler postavlja različite nijanse pitanja o tomu kako graditi više mogućnosti za naše tjelesne živote, a u tom pitanju naša autorica prepoznaje ono političko u njezinoj filozofiji. Kao ključan pojam tu se ispostavlja *moć djelovanja*, što predstavlja autoričin (nedvojbena uspješan) pokušaj prijevoda engleskog termina *agency*, koji Judith Butler stavlja u središte svoje pozornosti. Moć djelovanja je svojstvo djelatnika (činitelja) a ne čina, a ta se moć osvjeđuje u svakoj radnji ili činu koji potvrđuje slobodnu volju racionalnog subjekta. Ponavljanja su ono

što omogućuje i u temporalnom smislu konstituira subjekt (koji nije niti unaprijed dan niti jednom zauvijek uspostavljen). Subjekt postaje u činu i kroz čin, čime se moć djelovanja smješta u konkretne okolnosti i ne zahtijeva nekakve metafizičke temelje koji bi ju jamčili (to je kontingentan temelj moći djelovanja). Valja odbaciti ideju moći kao takve, zasnovane na nekom jedinstvenom izvoru, bio on država, patrijarhat ili vladajuća klasa. Kao što je društvo arhipelag moći, tako je ono i arhipelag otpora, pri čemu, upozorava autorica, „nema nijednog konačnog otpora koji bi doneo totalno oslobođenje od moći, njeno konačno ukidanje” (str. 250).

Adriana Zaharijević razmatra i feminističke kritike upućene koncepciji transformativne moći djelovanja oblikovanoj u *Nevolji s rodom*, posebno ističući prigovor prema kojemu se ta moć odvija izvan socijalnih i historijskih okolnosti, te zaključuje da su te kritike djelomično opravdane, utoliko što Judith Butler u tom pogledu ostaje na razini apstraktne genealogije i zanemaruje moguća ontogenetska objašnjenja, što predstavlja samo jedan korak do zanemarivanja tijela i tjelesne dimenzije performativnosti i moći djelovanja. Tu se nameće neugodno pitanje ima li uopće prostora za nadmašivanje puko simboličkog karaktera moći djelovanja i da li preoznačavajuća praksa na bilo koji način ugrožava patrijarhat, brutalizaciju žena, kapitalizam, rasizam i nove oblike imperijalizma. Politička dimenzija moći djelovanja (emancipacija?) ostaje u spomenutom djelu Judith Butler (ali i u njezinim kasnijim spisima) bez ikakve preciznije artikulacije. Njezina teorija performativnosti ne ruši patrijarhat nego otkriva zbiljnost u kojoj je on održiv, te mehanizme koji su patrijarhatu nužni za njegovo istrajavanje.

Autorica posvećuje značajnu pažnju najnovijem djelu Judith Butler *Sila nenasilja*, u kojoj ona afirmira odlučno odbacivanje nasilja kao ono što posjeduje potencijal neposrednog transformiranja političkoga u sadašnjem vremenu i prostoru a ne u nekoj apstraktnoj budućnosti: „Ako se samim činjenjem uspostavljaju naši ontološki okviri, i ako se dosledno odbacuje fantazija o potpunoj suverenosti i o transcendenciji moći, onda se u okolnostima u kojima jesmo, sada, *in medias res*, možemo otvoriti za transformaciju toga što jesmo, da bismo možda postali drugačiji. Nenasilje – ili pre konsekventno, budno i aktivno odbijanje nasilja – postaje jedan politički oblik izmeštanja nasilnih normi, činjenje koje se otvara ka novom, ali koje je već tu, nadohvat ruke” (str. 380). Oblikovavši svoju socijalnu ontologiju na međuovisnosti etičkog i političkog plana (kojima je zajedničko radikalno odbacivanje nasilja, pri čemu je nenasilje borba s nama samima i u nama samima protiv bijesa, razjarenosti i nasilja koje može voditi raskidanju povezanosti što nas konstituira), Judith Butler je, prema autoričinoj ocjeni, ponudila alternativu liberalnom i neoliberalnom individualizmu. Ta se alternativa sastoji u mišljenju „radikalne jednakosti sada, ovde, uprkos

svim ustanovljenim okvirima koji nam govore da su mogućnosti već date i da za jednu takvu mogućnost nema mesta” (str. 427).

Knjiga je snabdjevena bogatom bibliografijom. U sekundarnoj literaturi navodi i djelo grčke filozofkinje Athene Athanasiou *Borbena žalost – Političko disidentstvo i Źene u crnom* (a ta je knjiga od 2020. dostupna i u srpskom prijevodu Ane Imširović), djelo u kojem je grčka misliteljica i aktivistica, polazeći od teorijskih okvira koje je oblikovala Judith Butler, te od iskustava koje je stekla višemjesečnim iskustvom aktivističkog angaŹmana sa Źenama u crnom iz Beograda, ponudila odgovore na neka od pitanja postavljena u kritikama apstraktnog karaktera koncepcije moći djelovanja. Izostaju, naŹalost, s iznimkom jedne bilješke (usp. str. 316), konkretne reference na to djelo, iako se upravo u *Borbenoj žalosti* nalaze neke dalekoseŹne indikacije mogućeg razrješenja antinomija s kojima se suočava kritičko čitanje opusa Judith Butler. MoŹda bi se, uz određenu dozu preuzetnosti, moglo zakljućiti kako spomenuta knjiga Athene Athanasiou predstavlja komplementarnu nadopunu odlične monografije koju nam je ponudila Adriana Zaharijević.

A ta monografija, obiljeŹena najvišom razinom vrsnoće, bit će ne samo pouzdan vodić svima koji se Źele na primjeren naćin uputiti u misao Judith Butler, nego ujedno i mjerodavan doprinos obnovi autentićne filozofije, moguće iskljućivo oslobađanjem od iskušenja esencijalizma i uspostavljanjem Źivog jedinstva teorijske i praktičke dimenzije uma.

Lino Veljak